

III. Ο ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ

α. Ο βίος και το έργο

- **Ανάθεση διδασκαλίας σε άλλους • Δύο άξονες (κωμικός ήρωας – χορός)**
- **Σταθερή αλλά όχι άκαμπτη δομή • Δυσάρεστη κατάσταση**
- **Σχέδιο • Θρίαμβος • Ουτοπία**

Ο Αριστοφάνης γεννήθηκε στην Αθήνα, γύρω στο 445 π.Χ. ή λίγο πριν, και πέθανε γύρω στο 385 π.Χ. σε ηλικία περίπου 60 ετών. Στους αγώνες έλαβε μέρος πρώτη φορά το 427 π.Χ. Τα επόμενα τρία χρόνια κατέλαβε την πρώτη θέση. Έτσι καθιερώθηκε νεότατος ως κορυφαίος κωμικός. Σταθερά στην αρχή της σταδιοδρομίας του —περιστασιακά και αργότερα— ανέθετε τη διδασκαλία («σκηνοθεσία») των έργων του σε άλλα πρόσωπα. Συμμετείχε στους δραματικούς αγώνες επί 40 και πλέον χρόνια.

Αρχαίες πηγές αναφέρουν ότι έγραψε 44 έργα, τέσσερα από τα οποία δεν θεωρούνταν γνήσια ήδη από την αρχαιότητα. Σώζονται 11 έργα (περ. το 1/4 της παραγωγής του), που καλύπτουν σχεδόν και τα 40 χρόνια της δημιουργικής παρουσίας του ποιητή. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη του ίδιου του Αριστοφάνη από τους *Αχαρνείς* (425 π.Χ.) έως τον *Πλούτο* (388 π.Χ.), ως ένα βαθμό και την εξέλιξη της κωμωδίας γενικότερα.

Η ΔΟΜΗ ΜΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

Μια αριστοφανική κωμωδία βασίζεται σε δύο άξονες, στον κωμικό ήρωα και στον χορό, και έχει λίγο πολύ σταθερή αλλά όχι άκαμπτη δομή. Αποτελείται από: 1) τον πρόλογο (εισαγωγική σκηνή των υποκριτών), 2) την παράδο (είσοδος του χορού και πρώτη επαφή με τον κωμικό ήρωα), 3) τον επιρρηματικό αγώνα (λεκτική αντιπαράθεση του κωμικού ήρωα με τον αντίπαλό του και επικράτηση του πρώτου), 4) την παράβαση (άμεση αποστροφή του χορού στους θεατές), 5) τις ιαμβικές σκηνές (αυτοτελείς σκηνές στις οποίες ο κωμικός ήρωας αντιμετωπίζει συνήθως κάποιους ενοχλητικούς επισκέπτες, ενώ η συμμετοχή του χορού είναι περιορισμένη) και 6) την έξοδο (αποχώρηση του θριαμβευτή ήρωα και του χορού μέσα σε ατμόσφαιρα γιορτής).*

Η ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΔΟΜΗ

Οι υποθέσεις των κωμωδιών του Αριστοφάνη αποτελούν, σε γενικές γραμμές, παραλλαγές του ακόλουθου σχήματος: Στην αφετηρία υπάρχει μια δυσάρεστη κατάσταση. Ένας μεσήλικας Αθηναίος —σπανιότερα μια Αθηναία ή άλλο πρόσωπο— που έχει χαρακτηριστικό όνομα, συλλαμβάνει μια επαναστατική ιδέα και θέτει σε εφαρμογή ένα μεγαλεπήβολο όσο και ουτοπικό σχέδιο, με στόχο να υπερβεί την αρχική δυσάρεστη κατάσταση. Το σχέδιο συναντά την αποδοχή ή —συνηθέστερα— την αντίδραση κάποιων, τους οποίους ο ήρωας εξουδετερώνει ή προσεταιρίζεται. Τελικά, η προσπάθεια ευοδώνεται, η ουτοπία γίνεται πραγματικότητα και ο ήρωας θριαμβεύει.

β. Οι *Όρνιθες*

Η «ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ» Οι *Όρνιθες* (:Τα πουλιά), η εκτενέστερη, η λυρικότερη και η πιο πολυπρόσωπη από τις σωζόμενες κωμωδίες του Αριστοφάνη, παίχτηκαν στα Μεγάλα Διονύσια του 414 π.Χ., όταν πολλές χιλιάδες Αθηναίων, που ένα χρόνο πριν είχαν πάρει μέρος στην εκστρατεία εναντίον της Σικελίας, απουσίαζαν από την Αθήνα —οι περισσότεροι δεν γύρισαν ποτέ. Ο Αριστοφάνης, ο οποίος, όπως και άλλοτε, είχε αναθέσει τη διδασκαλία του έργου σε κάποιον Καλλίστρατο, κατέλαβε τη δεύτερη θέση.

Η ΥΠΟΘΕΣΗ Δύο μεσήλικες —για τους αρχαίους: γέροντες— Αθηναίοι, ο ενεργητικότερος Πεισέταιρος και ο μάλλον άχρωμος Ευελπίδης, απογοητευμένοι από την κατάσταση που επικρατεί στην πόλη τους (δικομανία), αποφασίζουν να εγκαταλείψουν την Αθήνα και να αναζητήσουν έναν τόπο ήσυχο, για να περάσουν εκεί την υπόλοιπη ζωή τους. Για να μπορέσουν να βρουν έναν τέτοιο τόπο, σκέφτονται να ζητήσουν τη βοήθεια του Τηρέα, του ανθρώπου που οι θεοί τον μεταμόρφωσαν σε τσαλαπετεινό και που, καθώς τώρα ζει με τα πουλιά που πετούν παντού, είναι λογικό να γνωρίζει πού ενδεχομένως υπάρχει τέτοιος τόπος.

* Περισσότερα στοιχεία για τα μέρη της κωμωδίας δίνονται στις εισαγωγές σε κάθε ενότητα.

Οι δύο Αθηναίοι, έχοντας για οδηγούς δυο πουλιά, φτάνουν κάποτε στον χώρο που ζει ο Τηρέας (Τσαλαπετεινός) με τα πουλιά. Όταν, μιλώντας μαζί του, μαθαίνουν πόσο ευτυχισμένα ζουν τα πουλιά, ο Πεισέταιρος συλλαμβάνει το μεγαλοφυές σχέδιο να ιδρύσουν τα πουλιά μεταξύ ουρανού και γης μια πόλη και να εμποδίζουν την τσίκνα από τις θυσίες να φτάνει στους θεούς, αν αυτοί δεν πληρώνουν φόρο. Ο Τσαλαπετεινός ενθουσιάζεται, τα άλλα πουλιά όμως αντιδρούν βίαια στην παρουσία των προαιώνιων εχθρών τους και απειλούν να εξοντώσουν τους δύο Αθηναίους. Με τη βοήθεια του Τσαλαπετεινού η επιθετικότητά τους κάμπτεται και ο Πεισέταιρος (αυτός που πείθει τους εταίρους [= συντρόφους]) καταφέρνει να τα πείσει όχι μόνο να ιδρύσουν την πόλη, αλλά και να απαιτήσουν από τον Δία να παραδώσει την εξουσία στα πουλιά, στα οποία, όπως ισχυρίζεται, ανήκε αρχικά. Έτσι χτίζεται η μετέωρη πόλη Νεφελοκοκκυγία.

Πριν καλά καλά ιδρυθεί η πόλη, υπάρχουν οι πρώτες αντιδράσεις: Διάφοροι καιροσκόποι από την Αθήνα σπεύδουν να επωφεληθούν από την ίδρυση της νέας πόλης ή να τη θέσουν υπό τον έλεγχό τους. Κατά κανόνα αυτοί οι απρόσκλητοι επισκέπτες αποπέμπονται κακήν κακώς από τον Πεισέταιρο. Αντιδράσεις εκδηλώνονται όχι μόνο από τους ανθρώπους αλλά και από τους θεούς, που πιέζονται από την πείνα από τότε που χτίστηκε η Νεφελοκοκκυγία. Απεσταλμένοι των θεών καταφθάνουν για διαπραγματεύσεις. Ο Πεισέταιρος, ο οποίος, σε μια κρίσιμη στιγμή, είχε την απροσδόκητη υποστήριξη ενός γνωστού πολέμιου του Δία, του Προμηθέα, επιβάλλει τους σκληρούς όρους που του υπέδειξε ο Προμηθέας: Ο Δίας υποχρεώνεται αφενός να παραδώσει την εξουσία στα πουλιά, στα οποία δικαιωματικά ανήκει, αφού (κατά τον Πεισέταιρο) αυτά ήταν οι πρώτοι κοσμοκράτορες, αφετέρου να δώσει για γυναίκα στον Πεισέταιρο την πανέμορφη Βασίλεια, που έχει τον έλεγχο του κεραυνού και της εξουσίας του Δία. Έτσι, ο Αθηναίος που έψαχνε να βρει τόπο ήσυχο γίνεται ο νέος κοσμοκράτορας και εμφανίζεται θριαμβευτής σε όλο του το μεγαλείο μέσα στην ευφροσύνη της γαμήλιας γιορτής.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Οι *Όρνιθες*, όχι χωρίς λόγο, θεωρήθηκαν η πιο δυσερμήνευτη κωμωδία του Αριστοφάνη. Το γεγονός αυτό εξηγεί γιατί κατά καιρούς διατυπώθηκαν τόσο διαφορετικές ερμηνευτικές προτάσεις. Από τις προτάσεις αυτές παρουσιάζουμε συνοπτικότερα τρεις, που κατά περιόδους είχαν σχετική απήχηση και συζητήθηκαν περισσότερο από άλλες.

Σύμφωνα με την πρώτη, οι *Όρνιθες* είναι «έργο φυγής». Οι δύο Αθηναίοι εγκαταλείπουν την καταθλιπτική αθηναϊκή πραγματικότητα του 414 π.Χ. (κλίμα καχυποψίας και διώξεις μετά τον ακρωτηριασμό των ερμαϊκών στηλών και τη βεβήλωση των μυστηρίων, Σικελική Εκστρατεία) και κυνηγούν μια ουτοπία, αφήνουν πίσω τους την *πολυπραγμοσύνη* και αναζητούν την *απραγμοσύνη*.

Η συγκεκριμένη ερμηνεία ικανοποιεί για το πρώτο μέρος του έργου (πριν από την Παράβαση), όχι όμως για το δεύτερο. Όσα συμβαίνουν στη Νεφελοκοκκυγία δεν συνιστούν κατάκτηση της *απραγμοσύνης*, αλλά μάλλον μια νέα εκδοχή της *πολυπραγμοσύνης*, που εκφράζεται, αυτή τη φορά, από τον Πεισέταιρο.

Για τους υποστηρικτές της δεύτερης πρότασης ο άξονας του έργου είναι πιο πολύ λογοτεχνικός και μυθολογικός. Οι *Όρνιθες* αποτελούν την κωμική «μεταγραφή» του μύθου της Γιγαντομαχίας (αμφισβήτηση της εξουσίας του Δία από τους Γίγαντες), εν μέρει και του μύθου του Τηρέα, με αντιστροφή βασικών στοιχείων του μύθου αυτού (ο Τηρέας ξεκίνησε ως *τύραννος*, δηλαδή βασιλιάς, και κατέληξε να γίνει πουλί, ο Πεισέταιρος ξεκίνησε —μετά την πτέρωση— ως πουλί και εξελίχτηκε σε *τύραννον*).

Παρά το γεγονός ότι ο Αριστοφάνης εκμεταλλεύεται επιμέρους στοιχεία και από τους δύο μύθους, είναι υπερβολικό η αναφορά στο μυθικό υπόβαθρο να θεωρηθεί το ερμηνευτικό κλειδί για την κατανόηση του όλου.

Πυξίδα αρχαϊκών χρόνων με παράσταση
πουλιών από τον Θορικό.
(Λαύριο, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Η τρίτη πρόταση, της οποίας υπάρχουν αρκετές παραλλαγές, αντιμετωπίζει το έργο ως πολιτική αλληγορία για την Αθήνα. Η Νεφελοκοκκυγία αποτελεί, σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της άποψης, το κωμικό αντίστοιχο της «μεγαλοϊδεατικής» Σικελικής Εκστρατείας (415 π.Χ.), για την οποία ο Αριστοφάνης ασκεί κριτική στους Αθηναίους. Στην πιο ακραία εκδοχή της η ερμηνευτική αυτή πρόταση ταυτίζει τα πουλιά με τους Αθηναίους, και τους θεούς με τους Πελοποννήσιους, ενώ στο πρόσωπο του Πεισέταιρου βλέπει να συνδυάζονται στοιχεία του Αλκιβιάδη, που υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της Σικελικής Εκστρατείας, και του διάσημου ρήτορα και σοφιστή Γοργία. Από παρόμοια αφετηρία έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η Νεφελοκοκκυγία είναι η Αθήνα όπως θα την ήθελε —κατ' άλλους, όπως δεν θα την ήθελε— ο Αριστοφάνης.

Ο όρος «αλληγορία» δεν είναι ίσως ο πιο κατάλληλος και οι ταυτίσεις που προτάθηκαν δεν πείθουν όμως, σε ένα γενικότερο επίπεδο, η ανάγνωση του έργου ως κριτικής για το ριψοκίνδυνο εγχείρημα της Σικελικής Εκστρατείας, που έμελλε αργότερα να εξελιχθεί σε τραγωδία, είναι, νομίζουμε, θεμιτή.

(προέρχεται από το βιβλίο :

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ ΟΡΝΙΘΕΣ. Μετάφραση Θρασύβουλος Σταύρου. Συγγραφείς: Θεόδωρος Στεφανόπουλος, Ελένη Αντζουλή. Γ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ. ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ).

